

3. ՊԱՏԵՐԱԶՍԸ ԻՆՉՊԵՍ ՈՐ Է

1993-ի ապրիլի 18-ին դարձյալ «բռնեցի» Արցախի ճանապարհը: Համառ մարտերից հետո մեր զինվորներն արդեն ազատագրել էին Քարվաճառը, և մենք, այս անգամ որպես Շուշանիկի «բիկնապահներ»՝ լրագրող Գրետ Վարդանյանն ու ես, մեկնում էինք «բեժ կետ» - ռեպորտաժների շարք պատրաստելու:

Հենց նոր ավարտված ճակատամարտի հետքերը սարսափելի էին, բարձր, սահմուկեցուցիչ: Հնարավոր չէր հանգիստ կերպով նայել ծխացող ավերակներին, որոնք հեռավոր պատկերացում անգամ չէին տալիս երբեմնի մարդաշատ շրջանի մասին: Ու՞ր են հիմա այս փլատակների տերերը, ինչո՞ւ ժամանակին ծառս չիղան իրենց վայրենի բնազդներն արբնացնող գազանակերպերի դեմ, ինչո՞ւ բույլ տվեցին հազիվհազ մարդեղենացած իրենց գոյությունը նորից թաղել հազարտոննամոց ծանրության տակ, որպեսզի էլ երբեք չընձուղավորվի: Բայց կարո՞ղ է, արդյոք, ժողովուրդ կոչվող զանգվածը չգնալ իր ստոր կրքերը դրոշ դարձրած իշխանավորների ետևից, կարո՞ղ է հակադրվել նրան, ըմբոստանալ նրա դեմ: Հազիվ թե: Չնայած բոլոր պատերազմներում առաջին գոհը, առաջին տանուլ տվողը, առաջին կորցնողը հենց ինքն է լինում, որովհետև ասպարանքները միշտ էլ հաստաբետ պատերով ու ամուր շարվածքով են, և մինչև նրանց հասնելը ժողովրդի դիակների լեռն է բարձրանում, ու նրա արյունն է գետ կապած հոսում:

Ես խղճահարված նայում էի շուրջս ու մտածում ոչ թե ներկա գոհված-հեռացածների, այլ շատ ու շատ հեռավոր ժամանակների իմ արյունակիցների մասին, ովքեր ծաղկեցրել էին այս երկիրը և մահացու կռվում միայն գիջել ասպատակողներին: Ոչ, ես այս վերջիններին չէի խղճում. պատմությունը, ի վերջո, իր արդար դատն էր արել, այլ նրանց ովքեր տերերն են եղել այս երկրի, բայց վաղուց հող ու մոխիր են դարձել իրենց սրտում, գուցե, տանելով մի օր վերջապես ազատագրվելու, մարրվելու բաղձանքը: Եվ ահա կատարվել էր կատարվելիքը, ու մենք դրա վկան ենք: Բայց հաստատելու համար դեռ որքան ճանապարհ պետք է անցնել օրե՞ր, տարիներ՞, դա՞ր, դարե՞ր, և ավարտվե՞ց, արդյոք, մղձավանջը, թե՞ աշխարհի հզորների կամքով դեռ արյուն է հեղվելու, և շարունակելու են որոտալ հրանոթները:

ու գրում: Առավոտյան գալիս էր համարի հերթապահուհին, նայում մոխրագույն դարձած դեմքիս ու կշտամբում. «Էդ հինչ ըս է՝ կիրում էդքան, կյորժ արեք, կյորժ, կիրելով որ վիներ, Ղարաբաղը հրճի վաղուց մերն էր լլալի»: Ես ծաղրում էի նրան իր կեսգրական-կեսդարաբաղյան բառապաշարի համար ու մի բաժակ թեյ խնդրում՝ ցավող կոկորդոս տաքացնելու համար: - Շարար չկա, - ասում էր նա: - Առանց շարարի, - ասում էի, - ջուր էլ հո կա՞: - Ընդունը հյուղոտ ա, տրուբերը մարրվալ չըն: - Զամի, նոր բեր: - Որ մի-մին կարագով հաց էլ լինի, կօզի՞ս: - Կարագով հացը պահի ռուս սալդարներին կաշառելու համար, որ ձեր վրա չկրակեն: - Ի՞, հողս իրանց վրա, լոխ Ալիևի լամուկներն ըն, ես ընդոնց պեան տվողը չըն: Ռուս «սալդարները» (պարեկները) մեզ հետամտում էին անշշուկ ստվերի նման: Նրանք գիտեին արդեն ով ենք, ինչու ենք այդտեղ, ում հետ ենք հանդիպում, ուր ենք գնում: Երբ ուշ գիշերով մերենայից հոգնատանջ իջնում էինք կենտկոմի շենքի առաջ ու ոտքով քայլում մինչև հյուրանոց, նրանց հրամանատարը մոտենում, զգուշացնում էր. «Побыстрее, ребята, слишком поздно, нельзя...»: Կամ դրա նման մի բան: Ու միշտ վախեցած, միշտ շորս կողմը նայելով: Ումի՞ց էր վախենում հզոր բանակի կապիտանը, ումի՞ց էր զգուշանում... Այն ժամանակ կար ընդամենը դոնվուկ, հայերիս համար՝ հայաբափ Շուշին, կար «հզոր» Ադրբեջանը, որի բիկունքում կանգնած էր նույնքան հզոր ռուսական բանակը: Իր անպատժելիությանը արքած, յոթանասուն տարիների «եղբայրությունը», «հավասարությունը», «միասնությունը» ակնբարբորեն՝ մոռացած, ամբարտավան բանակը, որ տանկերի - քրորների տակ հայկական բնակավայրերը ավերելով պիտի գար ու գար մեզ վրա, մինչև որ... սկսվեր մեծ ԱՐՅԱԽԱԿԱՆԸ:

Ահդա Սերոբյանի գրառում-հիշողություններից

«Բոլոր պարագաներում ահավոր բան է պատերազմը: Որքա՞ն լավ տղաներ և աղջիկներ կորցրինք... Սարսափելի շատ բաներ են տեսել, ծանր օրեր են ապրել: Հիշում են՝ ինչպես ոտքով, ծյան միջով մի քանի կիլոմետր ճանապարհ կտրեցի ականապատված տեղանքով վիրավորներ փրկելու համար»:

Երբ ավտոբուսը կրկին Ստեփանակերտի ճանապարհի դուրս եկավ, մութը վրա էր հասել: Պատերազմն արդեն «ետևում» էր, և մենք լուսարձակները միացրած հանգիստ կտրում էինք ասֆալտի ժապավենը: Կարժ է, հիրավի, մարդկային հիշողությունը և լավ է, որ այդպես է, թե չէ անվերջ երկյուղից մեկ էլ տեսնում ես սկսում ես քարանձավային կենդանու նմանվել: Եվ կծկվել: Չհարգել ինքդ թեզ: Ավաղ, այդ էլ ենք զգացել... Այսօրվա հպարտությունը, հրճվանքը, հաղթանակի ուրախությունը, որքան էլ ուզենամ, չեմ կարող նմանեցնել իմ այն նախորդ դարաբաղյան այցին, թեև հենց նա է նախապատրաստել այսօրը, որովհետև եթե մի անգամ գնում ես ճակատագրին ընդառաջ, էլի ու էլի ես գնալու, իսկ երև նստում-մնում ես մի տեղում, անհույս բան է, թե երբևիցե կցանկանաս շարժվել-անհանգստանալ: Կրկին աչքիս առաջ է գալիս 88-ը, Ստեփանակերտը ապրիլի 24-ի գույներով, սպասումներով, ցավ ու կսկիծով ու հիշում են աներեր հաստատակամությամբ:

Հյուրանոցում շատ ցուրտ էր, թեև ապրիլն արդեն վերջանալու վրա է... Վաղիկը հավատարմորեն իր բաժին աղյալը գիջում էր ինձ, իր սենյակի պատուհանները պինդ փակում ու քնում «մերկ» մահճակալին, իսկ ես ամբողջ գիշեր իմ համարում նստած գրում էի

Ահդա Սերոբյանի գրառում-հիշողություններից
1992 թվականի ապրիլն էր: Հոգնած ու գլխիկոր, նահանջում էին հայկական ջոկատները: Հետևում էին մնացել թուրքերի կրակի մատնած 52 հայաբնակ գյուղերը: Այրվող շենքերի պես ծխում էին նաև հայ ազատամարտիկների սրտերը: Ամաչում էին մեկմեկու երեսի նայել, չհասցրին հողին հանձնել մարտական ընկերների մարմինները: Պահն էր օրհասական...